

KLASSİK LÜĞƏT ƏNƏNƏSİNİN MƏDƏNİYYƏTİN QORUNUB SAXLANILMASINDA VƏ ÖTÜRÜLMƏSİNDƏ ROLU VƏ YERİ

Xülasə

Dilin semantik qatının əsas vahidi olan söz təkcə fikrin ifadəsi və ictimailəşmə elementi deyil, həm də mədəni ünsürdür. Müasir dünya siyasətində qlobal, regional və yerli problemlərin həllinə, qloballaşma və mədəni integrasiyaya yeni yanaşma mövcuddur. Bu mənada leksikoqrafiya xalqlar arasında münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynayır. Xüsusən xalq arasında dialoqun formalaşmasında, tərcümənin inkişafında mühüm rolunu olan bu dil hissəsinin tədqiqi Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran aktual problemlərdəndir.

Lakin leksikoqrafiyanın funksional rolu bununla bitmir. Əvvəla, lüğət ənənəsinin əsasını təşkil edən söz yaradıcılığı mədəniyyətin formalaşması və ötürülməsi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Digər tərəfdən eyni genetik dil bazasına sahib olan xalqların arxaik dil yaddaşının leksikologiya kontekstindən işlənilməsi bu xalqlar arasında mədəni əlaqələrin yaradılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *lüğət, klassik, mədəniyyət, qloballaşma, müasir, tədqiqat*

Sevinj Maharram Hajiyeva

The role and place of the classical lexical tradition in the preservation and transmission of culture

Abstract

The word, which is the main unit of the semantic tier of language, is not only an expression of thought and a factor of socialization, but also an element of culture. In modern world politics, there is a new approach to solving global, regional and local problems, globalization and cultural integration. In this sense, lexicography plays an important role in the development of relations between peoples, the formation of dialogue between them, the development of translation. However, the functional role of lexicography ended only with this. Thus, first of all, word creation, which is the basis of the lexical tradition, is inextricably linked with the formation and transmission of culture.

However, the functional role of lexicography does not end there. First of all, word creation, which is the basis of traditions, is inextricably linked with the formation and transformation of culture. On the other hand, the working of the archaic language memory of the peoples with the same genetic language base from the context of lexicology poses a threat to civil damage among these peoples.

Keywords: *dictionary, classic, culture, globalization, contemporary, research*

Giriş

Dilin semantik qatının əsas vahidi olan söz təkcə fikrin ifadəsi və ictimailəşmə elementi deyil, həm də mədəni ünsürdür. Müasir dünya siyasətində qlobal, regional və yerli problemlərin həllinə, qloballaşma və mədəni integrasiyaya yeni yanaşma mövcuddur. Bu mənada leksikoqrafiya xalqlar arasında münasibətlərin inkişafında, onlar arasında dialoqun formalaşmasında, tərcümənin inkişafında mühüm rol oynayır.

Lakin leksikoqrafiyanın funksional rolu bununla bitmir. Əvvəla, lüğət ənənəsinin əsasını təşkil edən söz yaradıcılığı mədəniyyətin formalaşması və ötürülməsi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Nitq

ifadə forması olduğu üçün zəngin təfəkkürə malik cəmiyyətlərin də lüğət ehtiyatı böyükdür. Mədəniyyətin mühüm sahəsi olan söz faktoru etnoqrafik, tarixi, sosial-iqtisadi və ədəbi dəyərlərin qədim zamanlardan bu günə qədər ötürülməsində mühüm rol oynayır.

Türk dilinə məxsus arxaik sözlər. Əvvəllər piktoqramlar və ideogramlar vasitəsilə bizə ötürülən milli mədəni məlumatlar bu gün lüğət vasitəsilə bizə gəlib çatmışdır. Bu, elmi araşdırmaların müxtəlif aspektlərində söz yaradıcılığının qorunmasında mühüm rol oynayan lüğətlərə müraciət etməyimizi zəruri edir. Mifologiya, tarix və etnoqrafiya sahələrində araşdırma aparan alimlərin lüğətlərə, xüsusən də orta əsrlərə aid lüğətlərə müraciət etməsi vacibdir. Bir çox Şərqi xalqları qədim sivilizasiyalar olmaqla, qədim zamanlardan lüğət ənənəsinə malikdirlər. Bu lüğətlərə nəzər saldıqda bir çox arxaik mədəniyyət nümunələri ilə bağlı dəyərlərə rast gəlirik. Təhlillərimizdə bu lüğət ənənəsinə və iki sahədə araşdırmaya diqqət yetirəcəyik:

Bu sözlərlə o dövrdə bir türk xalqının etnik-mədəni həyatında baş verən bir çox məqamlara aydınlıq gətirəcəyik. Buraya yemək, geyim, toy, yas mərasimləri və s. kimi mədəni elementlər aiddir. Bizim üçün bu mənada ən önəmli mənbə Mahmud Kaşğarının “Divanü Lüğət-it-Türk” əsəri hesab edilə bilər.

Elmin, ədəbiyyatın inkişafı dövlət quran cəmiyyətlərdə inkişaf edir. Türk dünyasında ilk elmi ədəbiyyat nümunəsinin Oğuz dövlət quruluşunun tərkibində olan Qaraxanlılarda meydana çıxması oğuzların XI əsrdə yüksək inkişaf etmiş bir xalq olmasının sübutudur (1).

XI əsrdə İslamı qəbul edən və bir çox başqa ölkələrə İslam dinini gətirən oğuzların ərəblərlə sıx mədəni əlaqələri olması onlar arasında dialoqun qurulmasını zəruri edirdi. Bu da ərəbcə-türkcə izahlı lüğətin meydana çıxmasını zəruri etdi.

Ərəb filologiyası üçün bu lüğətin yaradılmasını Qaraxanlı dövlətlərinin saray əyanlarından biri, sonralar ölkəsini tərk etməli olmuş Mahmud Kaşğari həyata keçirmişdir. Məsələn, Mahmud Kaşğarının lüğətində adı çəkilən mifologiya tədqiqatçıları türklərin qədim inanclarında tapındıqları bir çox varlıqların adlarının izahını ala və beləliklə də qədim türk mifologiyası haqqında çoxlu məlumatlar əldə edə bilirlər. Kaşğarının lüğətində türklərin dünyanın yaradılması, onqon, simvol, totem və bilikləri haqqında çoxlu sözlər vardır. Bu sözlərin ən mühümü Allah sözü ilə bağlıdır.

İlk öncə Türklərdə Tanrı kəlməsinin mənasına diqqət edək:

Kaşğari Mahmud “Divanü Lüğət-it-Türk” kitabında Allah-Tanrı paralelini belə izah etmişdir. Kafirlər dedilər: “Allahın qəzəbi onların üzərindədir”. Onlar da böyük hesab etdikləri hər şeyi dağı, ağacı, tanrı adlandırır ona səcdə edirlər. Onlar da hikmət sahibinə deyirlər: “şəxs tengriken” (Kashghari, 2005: 551). Mahmud Kaşğari bu sözün izahı ilə qədim türklərdə “Tanrı” sözünün mənasını ifadə etmişdir. İslam dəyərlərinə görə qəbul etdiyimiz təkəllüf fikirdən fərqli olaraq, şamançı düşüncədə Tanrı sözünün qədim türklərdə politeizmə görə şərh olunduğunu görürük. Görünür türklər müqəddəs saydıqları hər şeyin sahibini tanrı adlandırıblar.

Divanda orta əsr türk etnoqrafik dəyərləri, eləcə də türk mifoloji düşüncəsi mühüm yer tutur. Bu etnoqrafik dəyərlərdən biri də geyim mədəniyyəti ilə bağlıdır. Əski türk geyim mədəniyyətini tədqiq edən Ögel bu sözlərin çağdaş ifadəsini verir və yazır: arış, eriş, toxuculuq dəzgahına və şaquli naqillərə bükülmüş hissənin uzunluğu (Ogel, 1984: 33).

Lüğətdə həmçinin “Keçə” sözü ilk dəfə işlənmişdir; “Kızız” adı ilə ən erkən və ən çox işlənən türk mədəni ifadəsidir və müxtəlif türk toplumlarında kiz, kız, kiiz, kiyiz kimi ifadə edilir. Çadır keçələri, döşəklər, keçə çəkmələr, ayaqqabılar, keçə paltarları və paltolar, keçə qozaları, qaçışlar, yer keçələri və tangensial at keçələri Orta Asiya türk mədəniyyətlərinin ən tanınmış nümunələrindəndir. Türklər keçədən at qoşquları, geyim və bəzək əşyaları kimi istifadə edirdilər (Bilal, 2018: 182-187).

Rus dilində hazırlanmış qədim türk dili lüğətində bu sözlərin izahı geniş şəkildə verilmişdir və türklərin istifadə etdiyi silahlar, yemək mədəniyyəti kimi bir çox ictimai həyatda istifadə edilən sözlər ətrafı şəkildə izah edilir (5).

Nəticə

Araşdırmamızdan da anlaşıldığı kimi, dilin lüğət tərkibinin qorunub saxlanması klassik leksikoqrafiya ənənəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu lüğətlər vasitəsilə xalqın qədim

mədəniyyətində arxaik sözlərin rolu ilə yanaşı, bir çox qədim mədəni funksiyaların, o cümlədən mifoloji inancların, etnoqrafik, sosial, ictimai, tarixi dəyərlərin yeri müəyyən edilir.

Ədəbiyyat

1. <https://kafkazh.com/qaraxaniler-dovleti>
2. Kashghari, M. (2005). Divanu Lugat-it-Turk. Kabalci Publishing House, 725 p.
3. Ogel, B. (1984). Introduction to Turkish Cultural History. Volume VII, Ministry of Culture and Tourism Publications, Ankara, 485 p.
4. Bilal, M. (2018). Turkish Clothing Culture According to Divanu Lugat-it-Turk, TIDSAD, 542 p.
5. <https://altaica.ru/LIBRARY/turks/dts.pdf>

Rəyçi: fil.ü.e.d. Fərəh Cəlil

Göndərildi: 13.07.2022

Qəbul edildi: 30.08.2022